

ԶՐԶԵՂԵՂԷՆ ԱՌԱՋ

Թ Թ Ա Ք Ա Ղ

Ես կը սիրէի թութ ուտել՝ հատով թէ փով:

Ես ձեզի հարցուցի՞, ես ձեզի կը հարցնե՞մ թէ ինչո՞ւ մոլոշ կը ծամէք կամ կոտեմ կ'որո՞ճաք՝ ոսպապուրին հետ կամ թանապուրին վըրայ: Ինչո՞ւ խակ խնձոր կը կծէք կամ քարտանձ կը կրծէք՝ օրն ի բուն:

* * *

Տղայութեանս՝ կանուխէ՛ն՝ երբ ոտքերս վարժուեցան մեր եւ մեր պատկից պարտէզները չափել, ես սիրեցի թութ ուտել՝ ծառին տակէն թէ վրայէն, հասած թէ՛ տհաս:

Հարեւան մէկ քանի ինծի համատի եւ ինձմէ պղտիկ տղոց հետ, լուռ ու մունջ՝ աւարի կու տայինք մեր ձեռքն ու ոտքը հասած թթենիները՝ բնիկ թէ պատուաստուած, ճերմակ թէ սև:

* * *

Թթենիներ՝ պակաս էին մեր պարտէզները: Շատեր նարնջենիներուն հաւասար յարդ ու յարդանք կ'ընծայէին այդ տուններուն՝ շերամի ոսկեղարուն, երբ մետաքսն ու ապրշումը իրենց կշիռովը արծաթ մէկիտիէ եւ քառորդ էին: Ես այդ օրերուն հասնողներուն վերջիններէն կը համարուիմ:

Կային վաթսուներեք, հաստակոճող թթենիներ՝ ա՛լ հանգստեան կոչուած: Անոնց չուքը բարիք մըն էր բակին կամ պարտէզներու սահմանին վրայ՝ վէճն ու տրտուքը սիրող ազա՛ր բերաններու համար: Շատ քիչ տարիներ

տնեցիները յօտոցը կը բարձրացնէին անոնց ճիւղերուն, երբ՝ վերջին քունէն առաջ՝ շերամին վերջնադոյն կեր մը տալ պէտք ըլլար:

Կային չքնաղ, պերճահասակ երիտասարդ թթենիներ, որոնք կը մրցէին չրճակայ նարնջենիներուն հետ, էգ նազանքով եւ յամառութեամբ: Անոնք ժամանակ կ'ունենային հասունցնելու իրենց միրգերը՝ յաճախ օղաւոր սալորի մեծութեամբ: Պատուաստուած կամ ոչ, անոնք ամենէն ազնիւ թութերը կը հրամցնէին ճառասաց ճնճղաղղիներուն եւ երզասան արաբ պլպուլներուն, ինչպէս նաեւ թաղի տղոց եւ աղջկերց, հարսներուն եւ ճահիլներուն:

Կային զաճաճ, մացառունակ ծառեր ալ, որոնք մանր, ճեղք ճեղք տերեւներով եւ անհատնում քաքարներով 1) ծանրաբեռնուած՝ առաջին հերթին կ'իյնային ծոյլ դիւղացիներու սղոցին:

* * *

Տղաք ասոնցմէ կ'օգտուէին ամենէն շատ եւ ամենէն առաջ, ցատքելով հեծնելու անոնց վըրայ, ինչպէս մանրահասակ իշուկներու քամակին: Փութ 2) թէ քաքար՝ ի՛նչ հոգ: Մանաւանդ՝ մնացածը ի՛նչ հոգ...:

Ի՛նչ փոյթ որ իրիկուան մախիթն կամ միմին հետ, փորիդ վրայ կձկուելով, քաշկատուելով, դաղտնի պիտի մօտենայիր մայրիկիդ փէլին:

1) Թաքար՝ չհասունցած թութ:

2) Փութն՝ թութը երբ ծաղիկ է դեռ:

— Ի՞նչ ունիս...

— Հի՛չ... սա՛ տեղս կը ցաւի քիչ մը...

Ու պիտի ցուցնէիր փո՛րդ՝ պորտիդ գիլ մը չըջագծով արտը։ Ու ողեկ ողեկ դառնալով պիտի դալարուէիր, պորտիդ վրայ դրած ձեռքդ՝ բռունցք ըրած, առանց տնեցիները ոտքի եւ դողի հանող ճիւղով մը պոռթկալու ցաւդ։

— Ի՞նչ կերար...

— Հի՛չ...

— Հե՛լէ հե՛լէ...

— Թութին համին նայեցանք...

— Եփած թութ կա՞յ հիմա որ...

— Ինչպէ՞ս թէ չկայ... Թիւրիւս էմմիենց անկիւնի թութը հասունցեր է...

Ու բանակներ սուտ օդնութեան պիտի կանչէիր, զինակոչի ենթարկելով առարկութեանց, պատրուակներու ամբողջ պահեստները, համոզելու համար մայրիկդ, որ զիտես թէ տկար է իր դաւկին տկարութեանց նկատմամբ։ Սուսիկ փուսիկ, խոյս տալով մեծ մայրիկիդ խուզարկող աչքերէն, մեծ հայրիկիդ հարցաքննող դէմքէն, մայրիկդ — պզտիկ մայրիկդ — իր դիտցած դեղերն ու դարմանները պիտի փորձէր։ Մինչեւ քար տաքցնելը, դուն՝ կանուխ փուռած անկողնին մէջ, զլխուդ վրայ թաւալ պիտի դայիր, ողեկ ողեկ պրկուելով ու ձայնդ խեղդելով կոկորդէզ վար։

— Վաղը ա՛լ մի՛ ուտեր, դաւակս։ Տակաւին տհաս են։ կը մեռնիս՝ այն Սենեքերիմին պէս, որ փութն կերած էր ու մեռաւ...

— Այո՛, մայրի՛կ, չեմ ուտեր անգամ մըն ալ...

Տաքցած քարը՝ քուրջի մը մէջ փաթթած՝ պիտի զետեղէր ցաւած տեղիդ վրայ, պատուիրելով՝

— Այդ Ռուբէնը չար է... Այդ Ռուբէնին մի՛ հետեւիր...

— Այո՛, մայրի՛կ, անիկա ըսաւ որ ուտենք... Չեմ ուտեր անգամ մըն ալ...

Բայց այդ «անգամ մըն ալ»-ը մինչեւ վաղն

էր։ Լոյսին հետ ցաւը կը ցնդէր, չուտելու խոստումն ալ։

Աչքէ հեռու, պարտէզներուն անկիւնները կձկտած թթենիներէն կը սկսէինք թալանը։ Անոնցմէ՛, որոնք իրենց ճիւղերը կը տարածէին պատերուն եւ ցանկապատերուն վրայ, ուրկէ զիւրին էր պտղաքաղ ընել։

— Հա՛, Ռուբէ՛ն, հոս ճերմկած հատիկ մը կայ...

Ու ձեռք կը նետէինք իբր թէ ճերմկած հատիկին, կը սեղմէինք, կը սեղմէինք, մինչեւ որ խեղճ թութը ահամայ հասուննար։ Եւ ահռանքնուտ տակ՝ վարունդի պէս խը՛րճ, խը՛րճ կ'ուտէինք։

— Ի՞նչ համով է, օ՛...

Ան կը ձգէինք, կը վազէինք ուրիշի մը, երբ ձայն մը տարբեր անկիւնէ մը կ'աւետէր։

— Հէ՛յ Համբա՛ր, հո՛ս, հո՛ս...

Կ'իյնայինք անխօսուկ այդ ծառին խեղճ քաքարներուն վրայ։ Ո՛ւր որ հասնէր խոմբը, մէ՛կ ոստումով կը հեծնէր ճիւղերուն եւ ա՛լ տերեւ չէր մնար վրան։

Ես թեթեւաշարժ էի։ Բայց կային որ դանդաղ էին շուլլուելու մէջ։ Կուրծքով ու ճանկերով փաթթուիլ բաւական չէր ծառին ճիւղերն ու կատարը գտնելու համար։ Այդ պարագային իրարու կ'օգնէինք, վարէ՛ն, ոռէ՛ն եւ ոտքերէն վեր մղելով։ Չարեր ու չարութիւն ալ պակաս չէին։ Ոմանք շուլլուողին ներքանը խտիղ կ'ընէին, որ խնդալով՝ մոխրի տոպրակի մը ծանրութեամբ՝ դետինը կը գտնէր, բերնէն թող տալով համբիշը դիտցած հայհոյանքներուն։

Ճիւղերուն թառողները ստիպուած էին թէ՛ թթաքաղ ընել իրենց կոկորդին հաշտոյն եւ թէ՛ ցնցել ճիւղերը, որ ճերմկած կամ թոյլ կոթով հատիկները վար թափէին՝ վարիններո՛ւն, որոնք քաքարի մը համար իրարու վրայ կը բըրբանային, չըջակաները լեցնելով մեծաթխոր վիզուկով։

Բայց աւելի անմեղօրէն հովուերգականը կար, — մեծերու խմբաքաղը:

Թթաքաղի խումբը երկսեռ կ'ըլլար, մեծամասնութիւնը աղջիկներ, նոր հարսեր եւ ճիւղ-ուանք:

Շերամի եղանակին, ամէն տունի քովն ի վեր կը բարձրանար թթենիի՝ տերեւէ ստկուած՝ ճիւղերու բլրակ մը: Անոնցմէ կը քաշէին — կը քաշէինք — տրձակ մը, կը սկսէին — կը սկսէինք — ակոսներով կեղեւել: Թաց կեղեւները աղուոր ու ամուր կը բռնեն: Հետեւաբար նախընտրութիւնը կ'երթար նոր յօտուած ճիւղերուն:

Այդ չիրքէկներէն (յօտուած ճիւղ) կը զատէին — կը զատէինք — մէկ քանի զիմացկուն զոյգ: Այնուհետեւ դուրս կը բերէին — կը բերէինք — տեղական հորերու մէջ գործուած հաստկէկ սաւանները, կապոյտ, կանաչ, մուր կարմիր հէնքերով ու լայնքերով, սնտուկին հօտը վրան:

Թթենիի ճոկանները, թթենիի կեղեւներով կը կապէին — կը կապէինք — (խումբին ամենէն աշխոյժներուն եւ հասուկներուն մասին է խօսքս, թէ եւս պղտիկներ ալ կը փորձէին քիթ խօթել հորթիկներու աներեսութեամբ) սաւաններու ծայրերուն՝ լայնքին: Ասիկա մարդու խնայողութեան համար էր: Սաւանները փոխանակ չորսի՝, ա'լ հիմա երկու հողի կրնային կրել: Ու զոյգ մը այդ մարդ կամ զօրաւոր կնիկ՝ չալակը կը զարնէր երկար եւ կարճ երկու ձողեր: Երկայնը՝ բարձրահասակ, կարճը՝ դաճած ծառերուն համար:

Լման էր չքախումբը, որուն մաս կը կազմէին անպայման թաղին շարերն ու բարիները՝ աղջիկ թէ տղայ: Ու ճամբայ կ'իյնար դէպի երկու քայլ հեռու պարտէզն ու պարտէզները՝ ցատքելով ցանկապատի աշմաներէն (անցք՝ ցանկապատի վրայ):

Իմ մտքիս մէջ խորունկ տպաւորուած է Արթին Էմմիս եւ իր արշաւները: Թիւրիւս Էմ-

միին երէց զաւակն էր եւ մենք Արթին Էմմի կ'ըսէինք. Ռուբէնին, Համբարին եւ ուրիշ քանի մը լաճերու հայրն էր: Ուրիշներ՝ դպրոցի անունով Զարմայր կը կոչէին զինքը:

Արթին Էմմին երկար, ձողերու պէս սրբունքներու վրայ չորարեկ էրիկ մարդ մըն էր, զոր կնիկները իրենցմէ կը համարէին: Տնկուելու հակամէտ ուսերուն վրայ պղտիկ գլուխը ճերմակ երկայն սոխի տպաւորութիւն կ'ընէր: Կապոյտ, պղտիկ, յարաշարժ աչքեր՝ ժառանգուած քեռիէն, որոնց եղբրքները ճերմակ բիթ կ'ըլլար միշտ: Արեւահար, գունատ ապրշուժէ մատ մը պէխ, բերնին մէջը դարձած՝ անհոգութենէն, կեռի ձեւով: Ու շարաթը մէկ անգամ ածիլուող նոյն գոյնով մօրուք: Շալվար կը հագնէր, որուն ծայրերը կօշիկներու կրունկներուն տակ կ'ուտէին: (Ու ասոր դարման չկար:) Ոտքերն ու բազուկները՝ ոտքերուն երկայնութեամբը զրեթէ՝ դէպի ներս կ'ուղղուէին՝ շարժելու, քալելու ժամանակ: (Ասոր ալ դարման չկար:) Նստելու տեղ կը կկգէր միշտ եւ ձեռքերը ատամներուն տուած՝ տարօրինակ արագութեամբ կը խօսէր, որմէ քիչ բան կը հասկնայիր՝ մանաւանդ հաւատիս տալու ատեն, ինչ որ իր իրիկնային սովորութիւնն էր՝ չուկայէն դարձին: Կը զողար իր աղուոր կնկանը վրայ՝ վեցեակ մը զաւակներուն համար:

Թթաքաղի մեր արշաւներուն առաջնորդն ընդհանրապէս Արթին Էմմին էր, երբ կէսօրներուն տուն եկած կ'ըլլար՝ ճաշի:

Առաջին թթենիներուն որ հասնէինք, Արթին Էմմին ակոսները սեղմելով եւ արագախօս՝

— Հը՛, հը՛, կ'ըսէր:

Ու հաղիւ թէ հարսերը շնկոցով եւ աղջիկները կարմրելով կը բանային իրենց սաւանները, ծառին տակ, ահա՛ Արթին Էմմին ձեռքէ ձողը կ'երկարէր թթենիի ճիւղերուն:

— Մէ՛հմէ՛հմէ՛հմէ՛հմէ՛հ...

Ու թութերու խժտուքը կ'արթննար տե-

րեւներուն մէջ, անձրեւ, կարկուտ գալու պէս: Ու ճպուռներու երամը պահ մը դադրած իր համերգին մէջ՝ կը չուէր, ուրիշ ճիւղերու վրայ թառելու:

— Մէ՛հմէ՛հմէ՛հմէ՛հ... .

Ուրիշ ձողեր թթաքաղներ չունէին այս «մէ՛հմէ՛հ»-ը: Ոմանք կը ժպտէին, ոմանք կը խնդային: Հարսերուն ամենէն համարձակները՝ այլապէս մօռնջ՝ լսելի կ'ընէին իրենց ձայնին նուագուն գլղղուքը՝ խեղդուկ հեղեղումով:

— Մէ՛հմէ՛հմէ՛հմէ՛հ... .

Պղտիկներ, ոտքերու, սաւաններու տակ կը մօտէին գետինն ինկած հատիկները որսալու: Ուրախութեամբ, աշխոյժով կը յափշտակէին — կը յափշտակէինք — թութերը, կը փչէին — կը փչէինք — անոնց վրայ՝ անհրաւէր անասնիկները կամ հողը վանելու համար եւ մէկ լափումով կը զրկէին — կը զրկէինք — վար, չփրտացնելով շրթունքները:

— Մէ՛հմէ՛հմէ՛հմէ՛հ... .

Եւ Արթին էմմի ձողն ուսը կը զարնէր: Խումբը կը շարժէր դէպի ուրիշ ծառեր:

— Դէ՛հ, ա՛յս կողմ ... կը լսուէր էմմիին հրամայական ձայնը: Ու դարձեալ՝

— Մէ՛հմէ՛հմէ՛հմէ՛հ... .

Կ'ըլլար՝ որ թութ չէր թափեր առաջին, երկրորդ զարկին: Այն ատեն՝

— Բախլը (կծծի) է եղեր անպիտանը, կ'ըսէր էմմին կշտամբելով թթենին ու աւելի ուժով կը հարուածէր մինչեւ յուսահատիլը եւ մինչեւ ճպուռներու ամենէն խուլին փախուստը:

Երբեմն ալ, թութերու անձրեւին հետ, լա՛փ, մողէզ մը կամ գետնառիւծ մը կ'իյնար սաւանին մէջ: (Հոս հաշուի մէջ չեն քրտանները, դարչահոտ միջատներ, որոնք թութի սակաւցած ատենները կը շատնան:) Ա՛լ ճիշ, ա՛լ վրլուկ: Քաջասիրտ համարուած հարսեր կամ տղաք մատի ծայրով կամ ցպիկով մը Պ'աշխատէին այդ «հրէշ»ը դուրս նետել:

Եթէ մողէզը ըլլար ձերբակալեալը՝ տղաք

անոր գլուխը կը ճղմէին քարերու անհամար հարուածներով, որոնց տակ սեւարագդ անասունը կը թաղուէր, բլրիկ կ'ըլլար (թաղուիլ): Եթէ գետնառիւծ ըլլար, խումբէն մաս մը անոր շուրջը կը յամենար, փորձելու համար իր բազդը՝ վրան ձգելով գլխարկ կամ զրպանէն որեւէ իր:

Բարտիի հասակով թթենիներուն ձողերուն է՛ն համբաւաւորն անգամ չէր հասներ: Կտրիճ տղաք կ'ելլէին անոնց կատարը եւ ճիւղ ճիւղ կը թօթուէին:

Ա՛լ սաւաններուն փորերը գետին կը քրտուէին:

Սատեղ ալ թթենի մը մնաց...

Ա՛լ ձողին հարուածներովն անկամ՝ հունձքը սակաւ կ'ըլլար:

— Մէ՛հմէ՛հմէ՛հմէ՛հ... .

ձողաններուն վրայ կը փաթթէին սաւանները, կը բարձրացնէին, կ'առնէին ուսի վրայ եւ զոյգ զոյգ կ'ուղղուէին բակ: Հետեւորդներն ալ միատեղ, քար նետելով ճպուռներուն, ակոսայ փորձելով Ֆրէնկ դեղձերուն ու սաստուելով շարունակ՝ հսկող եւ հողածու մայրերէ:

Բակը կը զրուէին — կը դնէինք — մէկ կողմ աւելի շերամի աղբէն ու հոտէն մաքրուած եղէգնահիւս սէլէներ: Սաւաններն իրարու մէջ կը պարպուէին — կը պարպէինք —, կը գետնուէին անոնց վրայ: Աղջիկ, մանչ, պապ ու մամիկ, էրիկ կնիկ, երեսը բաց կամ ամօթխած, զրացի ու աղական չկար: Բոլորը կը կրորուէին, — կը կրորուէինք — անոնց շուրջ, գետնին վրայ: Փափկավարները մէկ մէկ քար կը քչէին իրենց տակ: Բծախնդիր ձեռքեր կ'երկարէին կ'առնէին վրայի տերեւներն ու եկտր կաճղիկները: Մինչ այդ անհամբերներն սկսած կ'ըլլային լափումը՝ ափով:

Հրամցնել չկար: Ամէնքը տանտէր, տէրտէր էին:

Հայտէ՛, հասնող հասնողի:

Հինայուած, ոսկի եւ արծաթ օղակներով

դարդարուած մատներուն կը խառնուէին ցե-
խոտած թաթերը եւ բոլոր կղակները յարա-
շարժ աղօրի, երկանաքար կը դառնային: Ա-
րինածի պէս քիթերը յառած էին թութերու
բլրակին, որ կողերէն ու զազաթէն կը մաշ-
ուէր, կը փլէր, կը նահանջէր ամէն բուռին,
ամէն թաթիկին:

Մէկը փորձեր էր ընդոտնել աւանդական
այս լափումը, գնդասկզով ուտելով եւ տարի-
ներով ծաղրանքի նիւթ հայթայթեց թթաքաղ
խումբերու:

Մնաղոյնները թութերուն տհասներն էին
ա՛լ. սաւանին դիրտը:

Յանկարծ, մէկը, ուտելու պատրուակով,
ափը մինչեւ մատերուն ծայրերը կը լեցնէր
թութով եւ քովինին կամ դիմացինին քթին
բերնին կը քսէր՝ ծոծրակէն պինդ փակած, իր
բազուկներուն բռնարգելին մէջ բանտած զայն:

Յարձակումի նշանը տրուած էր: Ձեռքը
հասնողը՝ ձեռքը հասածին:

Ոմանք կը փախչէին: Ուրիշներ փախի ի-
րենց խուճապանքին մէջ փէշերնուն կը կոխէին
ու մէզալլահ կը փռուէին գետին, եղբորէն չա-
փելով հասակին:

Վայնասունը մեծաթխոր կը փոխանցուէր
պղտրկներուն: Սաւանն ու սէլէն կրկէս կ'ըլլա-
յին, թութի ճահիճ կ'ըլլային թաթիկներու եւ
ոտիկներու գրոհին տակ:

Գլուխն աժան ազատած հանդիսատեսներ
կը խնդային, իրենց բերնի թութն ու թուքը
սրսկելով չորս դին: Կային լացողներ, որոնք կը
ծաղրուէին անպայման: Կային խոթողադէմ
լուրջներ, որոնք կը սաստէին վերջակէտ դնելու
համար սանձաղբոժումներուն:

* * *

Ես ամենէն աւելի համակիր էի երկու թթե-
նիներու: Մէկը՝ մոռ թութ մը, Թիւրիւս էմ-
միենց ետեւի բակը, ուրկէ կը սկսէր պարտէզը.
միւսը՝ մեր պարտէզին մէջտեղերը: Երկուքն
ալ հաստակոճող, տարիքւոր: Երկուքն ալ զերծ
տերեւի տուրքէն՝ տնեցւոց:

Թիւրիւս էմմիենց ետեւի բակի թթենին, ո-
րուն բունն ի վեր կը բարձրանար նաեւ վարդե-
նիի մը փշալից հասակը, կանուխ կը հասուն-
նար, մոռ մոռ, լեցուն լեցուն, բթամատի շըր-
ջագծով եւ հատիկ հատիկ կը կախուէր, լայն-
քին ուռած, ահուայ ահուայ իր տերեւներուն քո-
վիկը, աղուոր ականջներէ կախուած յակնթեայ
օղբուռ նազանքով: Անմիջապէս իրեն կից լը-
ւացքի ամառնային ալաչըզն էր, ցանկուած՝
թթենիի ճիւղերով:

Քիչերուն մատչելի էր այս վերջին հանգա-
մանքով:

Ես՝ զաղտուկ, անձայն՝ փուշերուն խածան
ակուններուն դէմ, կ'ծուելով, կ'ծկուելով եւ ա-
րինելով յաճախ, կը շուլլուէի, կը բարձրանա-
յի վրան, առանց հանելու եւմէնիս, որ վարը
մնալով կրնար մատնել զիս: Մէկ մը որ հաս-
նէի գլխաւոր ճիւղերու բաժանման շաթալը,
անկէ անդին դիւրին էր սողալ ոստերուն մի-
ջեւ ու անհետիլ: Մէկիկ մէկիկ, առանց մատ-
նիչ աճապարանքի կը քաղէի հասունցած պլոտ-
դիկները եւ կ'անուշէի:

Երբեմն, արժիճէ հալածական կամ իր եր-
զէն կուրցած սոխակ մը կը թառէր գլխուս վե-
րեւ կամ նա՛ քովիկս, բազուկիս տարածութեա-
նը սահմանակից ճիւղի մը վրան: Ա՛խ, սիր-
տըս ինչպէ՛ս կ'ըլլար: Կը թփրտար անոր սրտէն
աւելի: Ու պէտք կ'ըլլար ինքզինքս բռնելու,
մինչեւ որ թռչունը զիս նշմարէր անխոհեմ ու
յանկարծահաս մէկ շարժումէս ու նորազոյն
սարսափէ մը անդոհալար՝ օղին մէջ բացուէր,
սրտէս կտորիկ մը կտցած:

Երկրորդ թթենին մեր պարտէզին մէջտեղ-
ուանքն էր, որ թատունկի մը յենակն՝ ու բաւա-
կան անցուկ տարիքով: Կոկորդիլոսի պատեա-
նին պէս հաստ, ճեղքրտուած կեղևներով պաշտ-
պանուած, մեծատարած կոճղի մը վրայ: Մին-
չեւ մէկ մարդահասակ տեղը ելլելը ջուր խմելու
չափ, աշմա ցատքելու չափ դիւրին էր, բայց
անկէ անդին ծառն ուղիղ էր մինչեւ նարնջենի-

ներուն մէջտեղերը, ուր երեք եռակողմեան աղեղնաձեւ ճիւղեր էր արձակած, բնական օրօրոցներու պէս, ուղտի հակադարձ վզեր, հանդարտ ու վստահելի: Գրկէս մեծ կուզար, բացուած բազուկներէս կը պոռթկար բունը: Կը դիմէի որթատունկի օժանդակութեանը, որ խելօք էր: Այդ խելօքութիւնը միշտ ալ անվտանգ էր սակայն: Մողէղներ եւ զանազան միջատներ՝ զգուշանալով մօտենալ ծառի պատկառելի, թեփթեփ բունին, շատ անգամ կը նախընտրէին այդ ճամբան ու յանկարծ՝ պաղ պաղ կը դալչէին ձեռքիս՝ լեարդս բերանս քաշելով անխնայ, կամ կը ճգմուէին ամիս, մատներուս տակ՝ անախորժ հոտով մը լեցնելով քիթս:

Բայց հո՛ն, վերը հասնելէն վերջ, կ'ուզես նստիլ կե՛ր, կ'ուզես պառկէ կե՛ր, կ'ուզես թօթուէ տակէն կե՛ր, կ'ուզես երգելով, կ'ուզես մունջ կե՛ր:

Երբ բոլոր թթենիները կը մերկանային իրենց չաքարահամ պտուղներէն, անիկա կը մնար: Կը պահէր կարծէք իր մեղրադին թութեան ինծի եւ ուշամնաց արար պլպուլներուն, որոնք իրենց կոկորդին սուլումները կը պարպէին լիակտուց՝ անոր ոստերուն ցանցին:

Օրուան երեք զլխաւոր եւ հանդիսական պահերուն համար, անիկա երեք մրգաւէտ ճիւղեր ունէր՝ ինծի տրամադրելի:

Ինչպէ՛ս կը հեծնէի անոր դէպի փորը դարձած, թանձրամարմին, թեփթեփ ճիւղերուն վրայ ու կը փրցնէի՝ սալորի մեծութեամբ, սեւ աչուկներով ճերմակ, քամքալ քամքալ՝ եզիպտացորենի մրկուած բացուած հատիկներուն պէս, դիցավայել, անուշիկ հատիկները, կոթ առ կոթ, զգուշութեամբ որ չիյնայ, համբերութեամբ՝ բերանս տանելու: Մասմաքո՛ւր, յամպարի մէջ լուացուած մատիկներ կարծէք, աւելի համով քան ծայրերը նոր հարսերու հինալոտ մատներուն, քան կաթնաւէտ պտուկը մայրական ստինքներուն:

Մատներս իրարու կը կպչէին, չրթներս ի-

րաւ կը կպչէին մածուցիկ իր մեղրէն, երբ մեծ առնէտի մը նման ծառէն վայրէջքը կը սկսէի:

Եւ ասիկա՝ մինչեւ աշնան միջինքը, ամէն օր, օրուան երեք հանդիսաւոր պահերուն:

* * *

Պարտէզներն ունէին նաեւ արար-թութի ծառեր, բայց սակաւատունկ: Սե՛փսեւ, գիշերի՛, ածուխի գոյնով: Ասոնք չէին յօտուեր, բացի բացառիկ ստիպողութիւններէ: Ասոնց տերեւները դիւրամարս չէին համարուեր չեւրամին:

(Զէ՛ք գիտեր. ըսե՛մ: Գիւղի տղոց գիշերնոցն ու ցերեկնոցը նո՛յն ֆիսքանն էր այն ատեն:)

Այդ ծերուկ խափշիկներն ալ ազատ չէին մնար թաղի տղոց արշաւներէն: Լայնագոյն համբերութեամբ համբաւուած հասուկներն անգամ, ինչպէս ես, կը փորձուէին՝ ամէն փորձանք աչք առնելով՝ բարձրանալ անոնց բունն ի վեր, չօմբուխներն ի վեր: Զգուշութենէ իրենց ֆիսքանին վրայ դողացողներն անգամ, ինչպէս ես, չէին կրնար անոնց անապատականի ներկէն ճերմկիլ իրենց բերաններուն եւ զգեստներուն վրայ: Ա՛նոնց խափշիկ ներկը, որ լուացուելով լուացուելով դարձեալ կը մնար տեղը, մոռ պիտակներու պէս: Ա՛ն անոնց դաւաճան մուրը, որ մայրերը ջղազարութեան կը հասցնէր: Ու դժուար էր վրիպիլ մայրերուն գէհիլ - զըխըմ սաստերէն ու մանաւանդ խաւաններէն մատներուն, որոնց հետքը միւսին հետքին նման էր տարօրինապէս: Այս անգամ կծո՛ղ, չարաշո՛ւք, բայց շուտ մոռցուող՝ միւսին համին պէս:

* * *

Ատեններ յետոյ ճանչցայ արիւն - թութը:

* * *

Քունքերէս մատ մը վար, աղուամազերս սկսած էին հաստընալ եւ գոյն առնել: Ապուսէֆենց թաղէն կանչ մը վերօք, դէպի Ս. Մինա-

սի աւերակ մատուռը, քեռիկնցս այդին այցելեցի:

Այդին նոր նոր կը շէնար: Քարով հիւսուած պատերուն կից՝ չորս բոլորը նորատունի թղենիներու անտառակը կրկին ցանկապատ մը կը կազմէր: Մէկ կողմը՝ դէպի ձորակը աճած դեղձիները՝ զորչ աղուամազով բամպակ բամպակ, դեղնամորթ եւ անտեւ պտուղներով՝ շարք շարք տանձիներուն կերոնակերպ հասակներուն քով դիտելն առանձին, առանձնաչնորհեալ բաւարարութիւն էր պատանի տեսողութեանս: Բայց ես խորունկ հաճոյք զգացի թրթատանը չափելէ, անցնելով ծիրանիներու պողարերձ սահմանը:

Մէկ քանի տարեկից քեռորդիներ կ'առաջնորդէին զիս եւ կը հետեւէին ինծի:

Թթենիները տնկուած էին X դրին ձեւովը, որուն խաչաձեւուած կէտն ալ լեցուած էր ծառով մը՝ թեթեւ զառիթափի մը վրայ:

Թթաստանի բունները որքա՞ն կը նմանէին տասնեւհնգամեայ դպրոցական աղջկանց դէպի վերերը նահանջող փէշերուն տակ բաց, առանց դուլպայի լեցուն սրունքներուն. անոնց պէս փափուկ տակաւին՝ իրենց կեղեւներուն պարոյրներովը: Ու անոնց պէս պուտ մը խեղբիդ յետին պուտն ալ զլիսուղ մէջ հալեցնելու ատակ՝ հիացումի, զմայլանքի հեղումի մը ներքեւ:

Թթաստանի մէջ պտտած ատենս աշխարհ թեթեւ մը կը դառնար շուրջս՝ կլոր կլոր, ալիք ալիք: Ծիւղերը՝ տարնտաւին նշանած աղջիկներուն եւ նոր հարսերուն ձեռքը վառելիք մոմերուն նման, համարձակ կ'արձակուէին, կէս աստղի ձեւով, ճառագայթուն՝ ամէն ուղղութեամբ: Առոյ՛ղ, աւշալի՛ր, յորդո՛ւն: Ու լեցուն՝ պտուղներով, բղբրնրգ, բղբրնրգ, զոր կրնայիր ձեռքդ երկնցնել քաղել, ճկելով ոստերուն հոլարտ, ուղիղ իրանները:

Ոմանք պտտուստուած էին: Վարի մայր ճիւղերը հայմայի պէս տարածուն, դադաթը՝ մութ ու կարճ, խիտ ու վարսայարգ: Վարի

թութերը մոռ էին, արեւահա՛ր. վերինները՝ ճերմակ, աչք աչք թուխ: Գրկելու փափաք մը ակուայ կը բանար մէջս: Ա՛խ սրունքներու չաքալ – պանագ տափառը եւ վզիս փողփողուն փողկապը:

Ու ես՝ ուխտուած սիրահար թութի՝ հաղիւ ծայրովն ատամներուս՝ համին նայեցայ դրախտի այդ միրգերուն, կոթերը փրցնել նետելով: Ո՛վ պարտադիր լրջութիւնն ու ծանրութիւնը տարիներուն եւ «կրթուած»ի պայմաններուն...:

* * *

Սօսուող թութերուն համոյները, սակայն կը հասնէին Քէօրօղլու Մըսէսնց պարտէզը:

Քէօրօղլու Մըսէս՝ մայրադիւղին առաջին բողոքականներէն եւ անոնց մըխարը՝ խնամի էր մեղի: Արտաքուստ խիստ՝ պաղ խստութեամբ մը՝ անմօտենալի մարդ մը կը համարուէր ամենուս կողմէ, ամենուս համար: Եղունգները բրիչ, մատները բահ էր ըրեր, հասունցուցեր պարտէզ մը, ստուերախիտ, զովասուն, դրախտի բոլոր պտղատու տունկերովը հարուստ, որուն վրայ կը դողար, աչքին լոյսին պէս նախանձելով զայն ամէն շար հովէ, ամէն շար տղայէ եւ հասուկէ: Քէօրօղլուին խոժոռ ճակատովը, սրատես աչքովը եւ ահալուր ձայնովը պաշտպանուած՝ թութերը կը հասնէին, կ'եփէին, կը թաթխուէին ուռլի եւ շաքարաջուրի մէջ, կը կախուէին տերեւներու քովիկն ի վար, ճերմակ ու մոռ ուլունքներու պէս, ատոք քաղցրութենէ յաղեցած ու կ'իյնային կակուղ, խիճերէ մաքրուած հողին վրայ, փտտելու, պարարտացուցիչներուն խառնուելու համար: Ո՛վ կրնար ծուռ աչքով հայիլ պարտէզին...:

Բայց մեր խնամիին պարտէզին ձազիկ դուռը երբեմն իր շղթաներուն վրայ կը կոնչէր, կը բացուէր մեր առջեւ, երբ Մըսէս աղային աղջիկն ու փեսան ըլլային մեղի հետ:

Պղտիկները սանձադերձուած անասուննե-

բու պէս երամով կը տարածուէին ծաղկուն այդ եղեմին մէջ: Մըսէս աղան քար կը կապէր իր լեզուին, առանց ճաթելու: Բայց կնճիռները փոթփոթ կը լեռնանային լայն ճակատին սարաւանդին վրայ, երբ լաճերուն երամակը կ'աներեւութանար ծառերուն միջեւ, ծառերուն վրան, աւարի տալով ի՛նչ որ կ'իյնար ձեռքին ու բերնին հասողութեան: Կրնա՛ս նէ բոնէ՛ սա կը լայնենն ու թաթիկները, որոնք չէին խնայեր ումենէն խնայուած գուրգուրուած ծառերն ու պտուղներն անգամ: Ո՛վ հեթանոս ակորժակը լափումի մշտապատրաստ որկորներու ...

Յիշատակ մը տակաւին կը յամենայ մտքիս մէջ, թաց կոճղին դամուած ժանդոտ դամի մը պէս, Մըսէս խնամիենց պարտէզէն:

Կիրակի մը, թթաքաղի էինք խումբով: Սաւանակիրներն էին Զարման հարսնուկը, — Քէօրօղլուն աղջիկը, — աղջիկ քոյրը Մարգըրիտ, մեր եւ Թիւրիւս Էմմիենց հարսներն ու օճախին (գերգաստան) երիտասարդներն ու երիտասարդացուները, որոնց կարգին՝ ես. Զողակիրները երիտասարդներն էին: Մենք՝ — ես ըսել կ'ուզեմ, — չըջուն գիտողներ: Պարտէզին արեւմտեան անկիւնը աղուոր թթենի մը կար: Պաշարեցին — պաշարեցինք — խեղճը: Ամենքը — ամենքս — զբաղած էին անձրեւուող թութերու չափովն ու կշիռովը, համովն ու հոտովը: Ես պատահամբ աչքս դրացի պարտէզը դարձուցի:

Ա՛հ, մէկը կար: Աղջիկ մը, որուն գլուխը կիսով կը կորսուէր դեղձի տերեւներուն միջեւ: Որուն զոյգ այտերը զոյգ մը միայն կ'աւելցնէին հասուկ դեղձերուն: Աւելի՛ ոչի՛նչ:

Զիս կը դիտէր:

Զի՛ս:

Աստուած իմ ...

Այդ նայումը... իմա՛ստն այդ նայումը... խորունկ քերթուածն ա՛յդ նայումը...

... Հետս իյնալ ուղող հարսնուկներէս մին անունս տուա:

Թօթուրեցա՛յ, իրր թէ ես ըլլայի ձողին տակ թութ թափող ծառը:

Արթնցա՛յ: Հո՛ն էր խարտեաչ գլուխը:

Ուղղուեցայ, խառնուեցայ դէպի տուն համբայ ելած չքախումբին:

... Խարտեաչ գլուխը հո՛ն էր, երբ վերջին անգամ ետիս դարձայ ու երբ տակաւին կարելի էր ցանկապատին ծակերէն դատորոշել հասակը, սրունքները խարտեաչ այդ գլուխին ...

... Այն օր մատս անգամ չզպցուցի թութի բուրդին ո՛չ սաւանին, ո՛չ ալ պղնձէ, կլայուած արիւնքին ...:

Ու անկէ ի վեր՝ այնպէ՛ս ...:

Գամասկոս

ԱՐԻՍ ՇԱՔԼԵԱՆ

